

KİTAP İNCELEMESİ

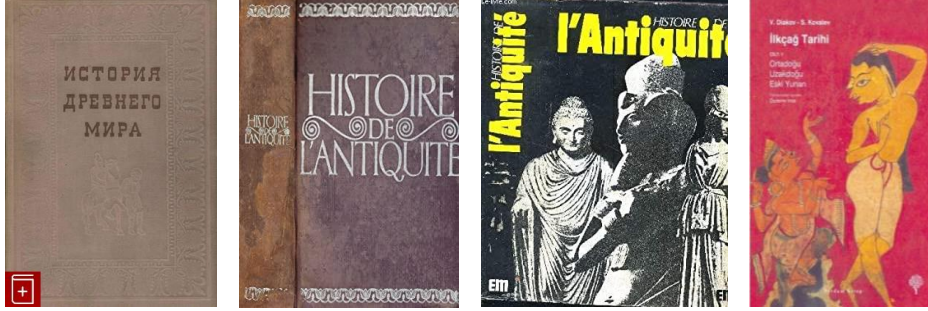
Eski Doğu Neresidir ve Nedir?

V. Diakov - S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, C. 1**
(Fransızca'dan çev. Özdemir İnce) Yordam Kitap, Birinci Basım 2008,
(Önceki Basım 2007 V Yayınları), 462 sf.

V. Diakov - S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi: Roma, C. 2**
(Fransızca'dan çev. Özdemir İnce) Yordam Kitap, Birinci Basım 2008, 336 sf.

Künyede Diakov – Kovalev imzalı iki ciltlik *İlkçağ Tarihi* adlı kitabın Fransızcadan çevrildiği belirtilse de, Fransızca adı ile yayım yeri ve yılı hakkında herhangi bir bilgi verilmiyor. Yazarların adları Fransız değil Rus olduklarını düşündürmekle birlikte, kitabın künyesinde özgün yazımın Fransızca mı yoksa Rusça mı olduğuna ilişkin olarak da herhangi bir bilgi yok. Türkçe baskıda kullanılan kapak resmi hakkında da bir bilgi bulunmuyor. Künyede figür hakkında bilgi olsaydı, kitap kapağının anlamını kolayca ve doğru bir biçimde kavrayabilirdik. Kitabın içeriğine kıyaslanırsa, kapak konudan bir hayli uzak düşmüş duruyor.

Kitap hakkında bir açıklama ve tanıtım yapılmadığı, neyin çevirisi olduğu bilgisi verilmediği için, okuyucu, ilk basımın 2008'de yapılmış olduğuna bakarak, güncel bir incelemeye kavuştuğu umuduyla okumaya başlıyor. Ancak kısa bir süre sonra, bu dipnotsuz ve kaynakçasız kitabın eski çağı başka bir zaman diliminden ve bugün üzerine pek de canlı tartışmalar yapılmayan kuramsal sorunlar çerçevesinde anlattığını fark ediyor. Bu arada tarama yaptığımızda, gerçekte çevirinin Türkçe olarak ilk kez 1987 yılında Verso tarafından basıldığını da öğreniyorsunuz.

İnternette kitabın Fransızca baskısı ikinci el satış sitelerinde bulunabiliyor. Bu sitelerdeki bilgilerden, kitabın Fransızca olarak Moskova’da Progress Publisher tarafından toplam 826 sayfa ve tarih belirtilmeden Histoire de l’antiquité adıyla yayımlandığını öğreniyoruz. Rusça olarak ise В.Н. Дьяков ve С.И. Ковалев tarafından История древнего мира adıyla, 1956 yılında toplam 695 sayfalık bir kitap olarak yayımlandığı saptanabiliyor.

Eski Yunan ve Roma tarihi uzmanı olan Vladimir Nikolayeviç Diyakov (Владимир Николаевич Дьяков, 1882-1958) ve Sergey İvanoviç Kovalev (Сергей Иванович Ковалёв 1886-1960), SSCB döneminde her ikisi de liseler için Sovyet ders kitapları yazmış önemli ilkçağ tarihçileri. Bu kitap da pedagoji enstitüleri için hazırlanmış bir ders kitabı.

Basımı 2008 yılında yapıldığına göre 21. yüzyıl başlarındaki tartışma ve bilgilerle donanmak beklentisiyle okumaya hazırlananlara, kitabın neredeyse 70 yıl önce yazılmış olduğunu söylemekte yarar var.

*

Bugünlerde “insanlığın toplumsal evrim tarihinde köleci toplum yerel mi yoksa evrensel bir aşama mıdır” gibi canlı bir tartışma yok. Kitabı okurken ister istemez “yazarlar bunu niye takıntı haline getirmişler ki!” diye soruyorsunuz.

Yazarlara göre köleci üretim tarzı, insanlığın evriminde evrensel aşamalardan biridir. İlk sınıflı toplum ve ilk devlet, köleci topluma ait kategorilerdir. Bunun coğrafyası ise yalnızca ve ilk olarak “Batı”nın Eski Yunan ve Roması değil, sırasıyla Sümer ve Akad, Babil, Mısır, İran, Hindistan ve Çin’i içeren “Doğu” topraklarıdır. Dolayısıyla yazarlar, tarih motorunun Batı’da çalıştığını ama Doğu’da sustuğunu ileri süren “Doğu’nun durgunluğu” tezine cepheden karşı çıkıyorlar.

Cilt 1, sayfa 84’te bunun alanyazın üzerinden tartışmasını yapıyor ve 1950’li yıllara kadar alanyazının iyi bir özetini veriyorlar:

- * Doğu'nun eski (antik) tarihi 18 ve 19. yüzyıl başlarından itibaren araştırılmaya başlanmıştır.* Bu araştırmalarda *bilinen* eski çağ uygarlıkları ile “yeni bulunan uygarlıklar” ile arasındaki ilişkiyi kurmak sorun olmuştur. Bilinenler Eski Yunan ve Roma'dır; yeni bulunanlar' Sümer, Babil, Mısır, Hitit, Hind ve Çin gibi yakın ve uzak doğu uygarlıklarıdır.
- * Bu sorunu çözmek üzere ortaya çıkan ilk kuram “pan-babilizm” idi, yani bütün insan uygarlığı Babil'den doğmuştur görüşü! Ancak, [kitap dipnot vermediği için yapıtlarını bilemediğimiz] *F. Delizach ve H. Winekler* Babil destanlarını İncil mitleriyle, daha sonra Hammurabi yasaları bulununca Babil hukukunu İbrani hukukuyla karşılaştırdılar; hem İncil'in hem İbrani kültürünün bunlardan çok daha eski olan Babil kültürünün etkisiyle ortaya çıktığı sonucuna vardılar. Evrimi yadsıyan bu anlayışa göre Babil kültürü ansızın ortaya çıkmış gibiydi; çünkü o sırada Sümer kültürü henüz keşfedilmemişti.
- * Babilcilik Sümer'le düzeltildi. O zaman başta *Ed. Meyer*, (ardından *J.H. Breasted, L. Delaporte, E. Drioton*) ilkçağ toplumlarının tek evrim yolunu göstermek üzere hepsi için feodalizm – aydınlıkçı mutlakiyet çizgisi çekmişler, bunların “ebedi doğu despotizmi”yle karakterize oldukları görüşünü beslemişlerdi.
- * 1950'li yıllarda Doğu'nun eski tarihinin merkezine din olgusunu koyan “medeniyetler” görüşü ortaya çıktı. Bu görüş “*dine aşırı önem veren idealist dünya görüşü; kölelik, mülkiyet, komşuluk toplulukları, toplumsal mücadeleler sorunlarının önemsenmemesi, durgunluk kuramının korunması*” özelliklerini taşıyordu.
- * 1930'larda Sovyet Doğu tarihçiliğinin Marks'tan yapılan alıntılara dayanarak ‘Asya tipi üretim tarzı kuramı’ni öne çıkarmış olması da bu görüşü destekliyordu. Bu kurama göre Doğu ülkelerinin evrimi *özel bir yol* idi ve durgunluk varsayımına dayanıyordu. Hammurabi ve II. Ramses çağı bugüne kadar değişmeden gelmişti. Doğu dünyası köleliğin klasik biçimlerini tanımiyordu; toprak mülkiyetini bilmiyor, içsel gelişme dinamiklerine sahip bulunmuyorlardı.

Yazarlara göre ‘durgunluk kuramı’ yanlıştır: *Doğu durgun değildir ve içsel gelişme dinamiğine sahiptir, nitekim bu coğrafyada köleci toplum aşaması aynı Batı'daki gibi hem de ondan daha önce başlayarak yaşanmıştır. Doğu coğrafyası Marks'ın ‘özel yol’ savı olarak yükselttiği Asyatik üretim tarzına değil, insanlığın genel evrim şemasındaki ilkel, köleci, feodal ve kapitalist toplum aşamalarına bağlıdır. Ayrıca Doğu toplumları ilkel toplumdan feodalizme sıçramamış, köleci toplum aşamasını atlamak bir yana bu üretim tarzını tüm yönleriyle yaşamışlardır.*

Alanyazına ilişkin bilgilendirme ve tartışmalar, kitabın yazıldığı 1950’li yıllarda sona ermektedir. Kitabın iki yazarı da bu yıllarda vefat etmişlerdir.

*

Kitabın “Doğu” tanımı dikkat çekicidir.

Kitap için “Doğu” da “Batı” gibi yerleşik uygarlıklar dünyasıdır. İncelenen eski (antik) doğu uygarlıkları sırasıyla Sümer ve Akad, Babil, Mısır, Hitit, Fenike ve Filistin, Asur – Urartu – Geldani Babil, İran, Hindistan ve Çin’dir. İlk cildin ikinci bölümünde toplanan bu uygarlıklardan sonra açılan üçüncü bölümde Hellas (Eski Yunan) ele alınmıştır. Hellenistik dönem, İskender’in Anadolu ve Mısır’ı fethiyle başlamış, bunun yerini daha sonra Roma almıştır.

Yazarlar Sovyet uyruklu tarihçiler olmakla birlikte, kitapta Slav – Rus uygarlığından bahis yoktur; kendi ülkelerinden neden hiç söz etmediklerine ilişkin herhangi bir açıklama da yapmamışlardır.

Daha çarpıcı olan ise, inceledikleri toplumların neredeyse her birinde kimi zaman “hükümrân” ya da “yönetici sınıf” haline gelen “göçebe saldırganlar”dan söz etmekle birlikte, bunları inceleme konusu olarak ele almamalarıdır. En başta Sümer uygarlığının Mezopotamya’yı istila etmiş ve buradaki halklara yabancı olan insanlarca yaratıldığı söylenmekte, ama bu “yabancılar”ın kimler olduğu üzerinde durulmamaktadır. Babil’de “amorri”ler vardır, Mısır’da “hiksos”lar; İran’da “İskit/Saka, Massaget”ler, Çin’de “Hun”lar; Hindistan’da “Saka”lar “Hun”lar dikkate değer roller oynarlar; Eski Yunan’da “İskit”ler, Roma’da “Hun” ve “Got”lar.... Kitap boyunca neredeyse sürekli görünen, ama uygarlık masasına alınmayan bu öznelerle ilgili olarak, örneğin şöyle bilgilere rastlanır:

“Asyalı göçebe tribüer [kabileler], MÖ 1710’a doğru Nil vadisinin kuzeyini istila ettiler. Manethon bu fatihlere Hiksos adını veriyor. ... Hiksos boyunduruğu yüz yıldan fazla sürdü.” s. 147.

“Urartu Krallığının MÖ 7. yüzyılın başlarında korkunç bir İskit istilasına uğradığı biliniyor...” s. 208.

“Pers imparatorluğu ... doğuda Harezmi, Sogdian [bugünkü Özbekistan], Baktrian [bugünkü kuzey Afganistan], vb Orta Asya bölgelerini ele geçirdi... [ama] Harezmi’nin bağımlılığı biçimsel bağımlılıktı, çünkü kralları göçebe Saka ve Massaget boylarının oluşturduğu güçlü konfederasyonda yer alıyordu. Bu konfederasyon Orta Asya’daki egemenliğini sağlamlaştırmak için Aral bölgesindeki boylarla savaşan Perslere kafa tutuyordu. Önce Kyros MÖ 529’da, sonra I. Darius 517 yılında Sakalar ve Massagetlere karşı başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar açtılar...” s. 221.

“MÖ 2. yüzyılın sonunda, Hindistan’da Sakalar adı verilen Massagetler, Grekleri yendiler. Bu tribüleri, ülkenin bütün kuzey batısını ve belki de Orta Hindistan’ın bazı bölgelerini egemenlik altına aldılar.” s.234

5. yüzyılın ortalarında Kuzey Hindistan Orta Asya’dan gelen Hunların ani saldırısına uğradı. Hunlar Gupta İmparatorluğunun üzerine dalga dalga saldırdılar”. S. 235

“Çeuların imparatorluğunun kuzeyinde ve kuzey-batısında göçebe halinde yaşayan birçok çoban boy arasında Hiong-Hu (Hunlar) boyu özellikle MÖ 1. binin başlarında iyice güçlendi ve öteki göçebe boylarla birleşerek Çeuların Çin’ini birkaç kez istila etti.” s.246.”

Bu ‘yabancı’ özneler tüm ‘uygarlıklar’da sürekli ortaya çıkmalarına karşın ayrı başlık olarak incelenmedikleri gibi, kitapta bunlar üzerine herhangi bir değerlendirme de bulunmuyor. Tek kuraldışı durum, Karadeniz’in kuzey kıyılarında yaşayan İskitler ile ilgili kısa (s. 445-452) bir bölümdür. Yazarlar kitabın kaleme aldığı yıllarda arkeolojik kazıların son yıllarda yapıldığını, dolayısıyla yeterli bilgiye sahip olunmadığını söylemekte, buradaki İskitleri de asıl olarak Grek kolonileriyle ilişkileriyle sınırlı olarak görmektedirler.

Demek ki “Doğu”, “Doğu’nun durgunluğu”, “Doğu Despotizmi” terimleri göçebe toplumlarla ilgili değildir. Burada söz konusu olanlar İskitler (Sakalar), Asya’nın ya da Avrupa’nın Hunları, Göktürkler, Slavlar, Normanlar, Gotlar gibi toplumlar değil, ilkçağda doğu coğrafyasındaki yerleşik toplumlardır.

*

Acaba kitap, Asya’dan ve kuzeyden gelip görünen toplumları “ilkel toplum” konusunun işlendiği ilk bölümde ele almış olabilir mi?

Yazarlara göre ilkçağ tarihi dünyanın hem batısında hem doğusunda [mülkiyetli, sınıflı, devletli ilk tip olan] köleci toplumun ve köleci devletlerin toplam öyküsüdür. Ama “ilkçağ” terimi bunun öncesini de içerir: İlkçağın başlangıcı “ilkel topluluk düzeni”dir ve bu “*ilk insan toplumlarının ortaya çıkışından ilk devletlerin kuruluşuna kadar geçen uzun zaman dilimidir*” (s. 11). Devletler tarihi boyunca Asya’dan ve Kuzey’den gelip ansızın beliren ve sonra ortalıktan yine bir anda çekilen istilacı göçebe toplumlar, bu evreye ait sayılmış görünmektedir. Hem mülkiyetsiz-sınıfsız hem devletsiz olan ilkel toplum düzeni zamanında kalmış bu unsurlar, insanlığın “yüz binlerce yıllık” eski yaşamının bakiyeleri gibi görünürler.

Yazarların insanlığın siyasal evrimine ilişkin varsayımı, mevcut açıklamalara yaslanarak şöyledir:

İnsanlığın başlangıcı *ilkel sürü dönemi*, bunu izleyen aşama *klanlar düzeni dönemi*dir. Klanlar düzeninin sonrası *devletli düzendir*. Klanlar düzeni önce

anaerkil, sonra *ataerkil* alt aşamalardan geçmiş ve sonunda klan demokrasisi yerini “devletin kuruluşu için gerekli ortamı hazırlayan” *askeri demokrasiye* dönüşmüştür (s. 14-16). Askeri demokrasi, klan ilişkilerinin çöküş dönemine ait siyasal yapılanmadır; bu yapılanmanın özelliği “savaş”tır; “halkın bu doğrultuda örgütlenmesi, insan yaşamının olağan işlerinden biri durumuna gelmiş”tir (s. 69). “Devlet bu temel üzerinde, ama geçmişten farklı olarak 1) toplumdaki kopuk topluma karşı bir iktidar, ve 2) insanların akrabalığına göre değil de toprak ilkesine göre oluşan birlik olarak ortaya çıktı” (s. 71).

Kitapta bu evrim şeması, kâh varsayımlar kâh olgusal göstergelerle karışık açıklanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki ilkel sürü dönemi, anaerkil – ataerkil alt aşamalı klan dönemi, askeri demokrasi dönemi ve devletli düzen dönemi, köleci toplum öncesi toplumlar için ortaktır. Coğrafya olarak birkaç kez Türkmenistan, Güney Sibiryaya işaret edilmekle birlikte, verilen örnekler arasında şu “Asya’dan ve Kuzey’den görünenler” yine yoktur.

Şemayı değerlendirdiğimizde, yazarların ilkçağ boyunca bir görünüp bir kaybolan göçebe toplumların klanlar düzeni aşamasına ve bunların askeri demokrasi adı verilen yukarı devresine ait sayıldıklarını varsayabiliriz. Kitap bize sürü aşamasını geçmiş olan ilkel toplumların ok ve yay sahibi olduklarını, Henri Morgan’ın vahşilik/yabanıllık aşamasını tamamladıklarını; çömlekçilikle birlikte tarım ve hayvancılıkla karakterize “barbarlık” aşaması yaşadığını söylemektedir. İnsanlığın henüz sınıflı – mülkiyetli – devletli olmak demek olan köleci toplumdan önceki hali böyle bir manzaradır. Demek ki şu “Asya’dan ve kuzeyden gelip görünenler” ilkçağın bu “devlet-öncesi” aşamasında takılı kalmış olanlardır. Nitekim bu kitaptan daha sonraki yıllara ait başka pek çok kaynak, bunlara *devlet öncesi siyasal iktidar/birlik türleri* olarak “erken devlet” adı vermiştir.

Kısacası ilkçağ tarihinin olaylar anlatımında sık sık karşılaşılan ve okuyucuda merak uyandıran göçebe unsur, insanlık tarihinde özne olarak yeri olmayandır.

*

Tarih şemasında görülmez hale gelmiş bir gurup daha vardır. Yazarlar bu gurubun buharlaştığının farkındadırlar. Üstelik bunun nedeninin kendilerinin de kabul ettikleri “itibari şema” olduğunu açıkça dile getirmişlerdir.

“İlk devletler Doğu’da kuruldu. İlkçağ’ın Doğu’su, Mısır’dan Çin’e uzanan ve Asya’nın güney kesimi ile Afrika’nın kuzey doğusunu kapsayan geniş topraklardır.... Verimli vadiler... Mısır ve Mezopotamya uygarlıkları ile Filistin ve Suriye gibi ara ülkelerin

uygarlıkları... Doğu'nun tarihi, köleci devletin oluşumuyla, yani MÖ 4. binin sonunda başlar." s. 75.

"Bu tarih, genel olarak, Hellenler öncesinde, MÖ 2. binde var olan ve Doğu ülkeleriyle ilişki kurmuş bulunan Egelilerin tarihini kapsamaz." s. 76.

Yazarlar Egelilerin dışarıda bırakılmasına işaret ederek "*demek ki Doğu'nun eski tarihinin ülkeler ve kronolojik çerçeveleri, oldukça saymacadır (itibaridir)*" diyorlar. Ama bunu söyleyip geçiyor ve düzeltme yoluna gitmedikleri gibi sorun olarak da irdelemiyorlar.

Sözü edilen "Egeliler", Anadolu'da Truva (MÖ 1700), Frigya, Likya gibi uygarlıklardır. Yazarların tartışmaya açmadıkları bu ülkeler, yaygın olarak benimsenmiş görünen bu şema sayesinde sessiz sedasız Hellen dairesine alınmışlardır. Genel evrim şemalarında "Doğu Hellen" diye tanımlanmış olmaları gerçekten tuhaf bir durumdur; çünkü bu "Egeliler" Hellen uygarlığından *önce* vardır. Bu konu Türk arkeolojisinde güçlü sözcüler arasında yürüyen çetin tartışma konularından biridir. Geleneksel ilkçağ tarihçiliği bu uygarlıklara Doğu Hellen uygarlıkları demiş, örneğin Ekrem Akurgal bu tezi kabul etmiştir. Akurgal'ın öğrencisi Fahri Işık ise "*Anadolu-Ion*" adını verdiği bu uygarlıkları olması gerektiği gibi Hellenliğin dışına çıkarmaktadır.¹ Bu düzeltme daha önce Halikarnas Balıkcısı olarak bilinen Şakir Kabağağaç, Selahattin Eyüboğlu, Azra Erhat gibi araştırmacılar tarafından dile getirilmiş bir görüştür. Kitapta yazarların "sorunlu" gördükleri, ama üzerinde durmadıkları bu konu, başka bir deyişle son iki yüzyıla ait olan Pan-Hellenic yaklaşım, arkeolojik veriler sayesinde günümüzde savunulabilir olmaktan çıkmıştır.

*

Kitap, devlet gerçekliğine uygarlıkla eş bir tarih biçmekte, bugünden geçmişe doğru devletin 5000 yıllık tarihinde ilk evrenin örneklerini incelemektedir.

Yazarlar uygarlığın kökenini, Eski Yunan'da gören Batı'nın Hellenic uygarlık yaklaşımıyla herhangi bir tartışmaya girmeden, "Doğu"ya taşımışlardır. Eski Doğu'nun yerleşik uygarlıklarını *köleci üretim tarzı* kategorisine koyarak, hem uygarlığın kökeni olma unvanını Eski Yunan – Roma ikilisinden almışlar hem de toplumların evriminde 'özel yollar'ı dışlayan Marksist genel şemayı desteklemişlerdir. Böylece Batı – Doğu tartışmalarında *Batılı oryantalizmi* de,

¹ Anadolu'nun Kasıtlı Olarak Helenleştirilmesi, <https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2015/11/anadolunun-kastli-olarak.html> 19 Kasım 2015.

doğulu toplumları başlangıcı nedeniyle durgun ve eksik sayan Marksist *Asya Tipi Üretim Tarzı* savını da geçersiz ilan etmişlerdir.

Öte yandan kitap, “Doğu”da işaretleri Mezopotamya – Mısır’dan başlayıp doğuya doğru Asya’nın yalnızca güneyindeki yerleşik devletlere koyarak, Asya’nın ortasıyla kuzeyini yani Bozkır Uygarlığı’nı tarih-dışı saymıştır. Kitapta herhangi bir açık yargı bulunmamakla birlikte, *Cermenler, Slavlar ve Türkler* ilkçağın uygar dünyası dışında sayılan barbarlık aşamasında takılı kalmış unsurlar olarak tarih-dışıdır.

Kitabı, insanlığın siyasal evrimine pan-hellenci ve asyatik açılardan bakanların dışında, *Doğucu ve Köleci Üretim Tarzı* bakış açısının temsilcisi olarak okuyabiliriz.

Prof. Dr. Birgül Ayman Güler

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi